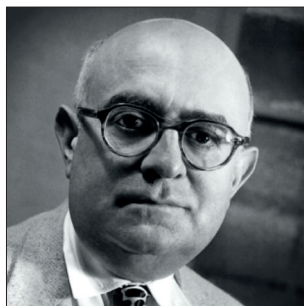

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-12>
УДК 130.2+37.031.1

Теодор Адорно

Табу на покликання вчителя¹

Роботу «Табу на покликання вчителя»² німецький соціально-філософ і представник критичної теорії Теодор Адорно прочитав як доповідь 21 травня 1965 року в Берлінському інституті освітніх досліджень (Західний Берлін). У цій доповіді Адорно розглянув соціально-психологічні й соціокультурні причини, які в контексті західноєвропейської культури історично зумовили суспільне виникнення множини психологічних табу на педагогічну працю шкільного вчителя. Філософ теоретично вивів діалектичний зв'язок людської неприязні й огиди до роботи вчителя з культурної традиції німецького суспільства, що історично розвивалося як пізньобуржуазне. Характерною ознакою ставлення надмірно матеріалістичного соціокультурного устрою стала огида до роботи вчителя як до «голодної роботи», себто, до погано оплаченого фаху. Іншим чинником суспільної відрази до роботи вчителя філософ назвав соціокультурну традицію суспільства, яке як суспільства закритого типу охоче практикувало фізичне насильство як засіб соціального примусу. Відповідно до цієї традиції, через застосування насильства вчитель му-

¹ © Adorno Th. W. (1977). *Tabus über dem Lehrberuf*. Adorno Th. W. *Gesammelte Schriften*, Band 10.2: *Kulturkritik und Gesellschaft II: Eingriffe*. Stichworte. Anhang. Fr. am M., Hessen: Suhrkamp Verlag GmbH & Co. KG, 656-673.

© Переклад із німецької і примітки Михайла Бойченка (далі – М.Б.) і Віталія Брижніка (далі – В.Б.).

² У німецькій мові слово *Lehrberuf*, присутнє в назві даної доповіді Теодора Адорно, буквально означає «вчительське покликання» або ж «педагогічне покликання», а широкий загал вживає його переважно у значенні «фах/професія вчителя», або ж «педагогічний фах». Саме з легкої руки Мартина Лютера, при його класичному перекладі Біблії німецькою, слово *der Beruf* – «покликання», яке раніше мало саме релігійне значення «відповідності Божому задуму щодо конкретної людини», буквально «до чого її покликав Господь» – почало означати спеціальність, роботу за фахом, на відміну від роботи взагалі (*die Arbeit*). Ця назва була перекладена як «Табу на покликання вчителя», адже автор цілком однозначно вказав на духовне джерело «покликання» сучасного вчителя, західноєвропейського педагога другої половини ХХ ст., позначивши ним соціальну функцію, у чомусь подібну до духовного покликання ченця-аскета доби західноєвропейського Середньовіччя. Утім, у певних частинах тексту *Lehrberuf* було перекладено і як «фах/роботу вчителя», відповідно до сенсу Адорнового використання цього поняття. Окрім того, слід зазначити, що автор у назві доповіді вживає запозичене з теорії психоаналізу Зигмунда Фрейда поняття *Tabu* у множині (*Tabus*). Себто, він має на увазі множину соціальних табу, накладених на «покликання вчителя». В українській однину і множину слова «табу» пишуть однаково. (прим. В.Б., М.Б.).

силь підпорядковувати своїй владі учнів, підпорядкований сам суспільній і шкільній ідеології. Історичним результатом такої діалектики відбулося соціокультурне (ідеологічне) спотворення образу вчителя, кастрація його образу в суспільній психології, його самовідчуження від професійного покликання та ідеологічна ліквідація сили його духа. Як ідейну альтернативу Адорно запропонував суспільству, якщо воно свідомо прагне демократичних змін, насамперед взяти до уваги таких молодих учителів, які демонструють порив свого індивідуального духа у виконанні своєї професії. На переконання філософа, тільки духовна свобода такого молодого освітянина, людини, яка здатна до самоосмислення, свідомо себе й свого покликання, яка рефлексує і є соціально активною, здатна спричинити демократизацію школи, деварваризацію суспільства та зруйнувати дегуманізовані суспільні традиції. Насамперед – подолати варварську традицію насильства.

Ключові слова: табу, покликання, вчитель, праця за фахом, школа, суспільство, ідеологія, освіта, свобода.

Те, що я вам зараз представлю, є лише постановкою проблеми; але ані добре розробленою теорією, до якої я – нефахівець у педагогічних питаннях – жодним чином не мав би легітимного стосунку, ані відтворенням обов'язкових результатів емпіричних досліджень. Те, про що я говоритиму, варто було би ще доповнити опитуваннями, особливо окремими тематичними дослідженнями, насамперед у психоаналітичному вимірі. У кращому разі мої зауваги висвітлять деякі виміри неприязни до фаху вчителя, роль яких для загальновідомої кризи молодих талантів є не настільки очевидною, але, мабуть, саме тому є суттєвою. Водночас я зауважу принаймні низку проблем, які деякою мірою дотичні до самого покликання вчителя та його проблематики, причому важко відокремити одне від одного саме покликання та довкільну щодо нього проблематику.

Насамперед дозвольте мені назвати вихідну очевидність: я спостерігаю поміж найталановитіших академічних випускників, які склали державний екзамен¹, сильну відразу до того, що вони кваліфікують як мету цього екзамену, і до того, що, власне, від них очікують після цього екзамену. Вони це сприймають як різновид тиску, який змушує їх стати

¹ Referendarexamen – державний іспит, який, згідно з порядком освітньої системи ФРН, складають претенденти на наступну, вищу службову посаду після захисту докторської дисертації (PhD) з відповідної спеціальності. Höhere Schule – вищий і найпрестижніший ступінь німецької середньої освіти, яка має три рівні. Цей рівень представлений навчанням у гімназії (Gymnasium). В останній рік свого навчання студенти гімназії готуються до вступу в університет. Вони складають іспити задля отримання атестата зрілості (Abitur), який надає право на зарахування до університету без вступних іспитів. Прийом до університетів здійснюється на підставі середнього балу в атестаті (прим. В.Б.).

вчителем і якому вони підкорюються лише як *ultima ratio*¹. Принаймні я маю нагоду бачити незначний поперечний зріз таких випускників і маю підстави припускати, що він не являє собою випадок негативного відбору².

Чимало мотивів тієї неприязни є раціональними і настільки сучасними для вас, що у мене немає потреби у них заглиблюватися. Такою є передовсім антипатія до усього регламентуючого, встановленого через той розвиток, який мій друг Гельмут Бекер³ позначив як адміністративну школу. Також важливу роль тут відіграють матеріалістичні мотиви: а саме уявлення про вчителювання як фах, що залишає голодним, вочевидь, виглядає жорсткіше за відповідну реальність. Названа диспропорція видається мені, якщо дозволите мені забігти наперед, показовою для всього того комплексу, яким я хотів би зайнятись: це – суб'єктивні мотивації відрази до педагогічного покликання, особливо неусвідомлювані у своїй суті. Ось що я маю на увазі під множиною таких табу: не-свідомі або передсвідомі⁴ уявлення щодо цього фаху тих, хто до нього себе готує, але також й інших, зокрема самих дітей, – такі уявлення накладають щось на кшталт психічної заборони на це покликання, яка створює труднощі, про які мало хто має чітке уявлення. Тобто, я буду використовувати поняття табу доволі строго, в сенсі колективних осадів уявлень, подібних до згадуваних мною економічних, причому такі уявлення переважно втратили свою реальну основу, раніше навіть за економічні, але у вигляді психологічних та соціальних упереджень усе ще стійко зберігаються і навіть у свою чергу зворотно впливають на реальність як реальні сили.

Дозвольте мені надати вам щодо цього деякі тривіальні докази. Якщо читати в газетах оголошення у пошуках шлюбу – що є вельми повчальним – то, якщо їх надають учителя або вчительки, тоді вони наголошують, що не є педагогами за своїм типом особистості, не є майстрами шкільної справи. Навряд чи ви знайдете запит на шлюб від вчителя або вчительки без такого обнадійливого запевнення. – Або: не лише в німецькій, але також і в інших мовах існує низка принизливих виразів,

¹ Останній довід (лат.).

² Негативний відбір – у біології: відсіювання небажаних результатів мутації під час природного відбору (прим. М.Б.).

³ Бекер Гельмут (1913 – 1993) – німецький юрист, адвокат, політичний публіцист, дослідник освіти та теоретик освітньої політики. Розмови, дружні бесіди Адорно та Бекера були записані, а деякі опубліковані у збірці Адорнових філософсько-освітніх творів «Виховання до повноліття» (прим. В.Б.).

⁴ «Передсвідоме» (нім. *Vorbewußte*) – поняття, що З. Фройд використовував у своїх публічних виступах, записаних й опублікованих у книжці «Вступ до психоаналізу» (1917) (прим. В.Б.).

які стосуються педагогічного фаху; у німецькій найбільш відомим є слово бубнар (Pauker¹); ще більш вульгарним словом, що теж походить із сфери ударних інструментів, є гузнячий барабанник (Steißtrommler); в англійській мові існує вираз schoolmarm² для позначення старих дів, зів'ялих, засушених та нудних учительок. Безперечно, педагогічне покликання має, порівняно з такими іншими академічними заняттями, як юриспуденція або медицина, певну ауру чогось суспільно недокопаного. Пересічні люди та соціологія середньої та вищої освіти зовсім не переймаються розрізненням вишуканих і невишуканих навчальних предметів; до вишуканих належать юриспуденція та медицина, але, безсумнівно, аж ніяк не вивчення філології; на філософських факультетах явним винятком є високий престиж історії мистецтва.

Якщо я правильно поінформований, – а я не можу це контролювати, адже не маю прямих стосунків із відповідними колами, – то в одному дуже ексклюзивному об'єднанні, як нині кажуть, у найексклюзивнішому, за мовчазною згодою місця для філологів немає. Відтак учитель був би, згідно з поширеною думкою, хоча й академічно визнаним, але посправжньому не здатним до участі у суспільному житті; його навіть майже не вважали би за пана, адже слово «пан» у новонімецькому жаргоні має своє особливе звучання, вочевидь пов'язане із позірною рівністю освітніх можливостей. На диво комплементарним щодо цього є донедавна неослабний, підтверджений також статистично престиж університетського професора. Ось така амбівалентність – з одного боку, університетський професор як найбільш поважна професія, а з іншого боку, тиха огида³ до педагогічного фаху – вказує на більш глибокий феномен. Той самий зв'язок проявляє себе в тому, що в Німеччині університетські викладачі блокують надання професорських титулів старшим учите-

¹ У німецькій мові слово Pauker має декілька значення. По-перше, це – той, хто б'є в литаври, так би мовити «литаврник». По-друге, це слово означає людину, яка комусь «дає прочухана», або «читає нотацію». Нарешті, по-третє, воно є поширеним несмішливим позначенням вчителя. У 1958 році у Західній Німеччині був випущений фільм з назвою «Pauker» (у англійському прокаті «The Grammar»), головним героєм якого був авторитарний вчитель з провінційного містечка, звиклий муштрувати своїх учнів, який виявив свою вчительську обмеженість і недолугість, лише потрапивши на роботу у школу великого міста (прим. В.Б., М.Б.).

² Училка, буквально: шкільний засушений мармелад (англ.) – чопорна, докучлива і занудна вчителька, яка надмірно захоплюється правилами і легко шокована їх найменшим порушенням, схильна до репресій і моралізаторства (прим. М.Б.).

³ Odium – ненависть (лат.), також вживається у англійській як «огида» і «одіозність» (прим. М.Б.).

лям¹ або, як їх нині називають, радникам навчальних закладів; в інших країнах, таких, як Франція, таке строге розмежування не висновується з системи, яка вможливило безперервне кар'єрне зростання. Чи впливає це також на репутацію самої педагогічної професії та на згадані мною психологічні аспекти – залишається поза намірами мого судження.

Ці симптоми, безсумнівно, мали би бути доповнені ближчими до суті справи, іншими і більш вагомими. Наразі ж і цих достатньо як основи для деяких роздумів. Я вже казав, що уявлення про вчительську бідність є тривкими; без сумніву зберігається невідповідність між претензією духу щодо статусу й панування, на які вчитель зазіхає принаймні ідеологічно, і з іншого боку – його матеріальним станом. Ця невідповідність не дає духу заспокоїтись. Саме на це вказував Шопенгауер університетським викладачам. Він був переконаний у тому, що їхня упослідженість², яку він констатував більш, ніж сто років тому, суттєво зумовлена їхньою низькою зарплатнею. У Німеччині, слід додати, претензія духу на статус та панування, котра сама по собі є проблематичною, ніколи не була задоволена. Це могло бути викликано запізненням буржуазного розвитку, тривалим досвідом не надто духовного німецького феодалізму, який породив тип гофмайстра³ як челяді. Дозвольте розказати вам у цьому зв'язку одну історію, яка здається мені вельми характерною. Вона відбулася у Франкфурті. В одному патриційському й вишуканому товаристві велась мова про Гельдерліна та про його стосунки з Діотимою⁴. Серед присутніх була присутня стара пані, прямий нащадок родини Гонтар, що

¹ «Oberlehrer» («старший вчитель») – офіційне звання (титул) німецького вчителя, до ХХ ст. традиційне для початкових і середніх шкіл майже в усіх німецькомовних країнах. Цей титул вчитель отримував після свого першого підвищення на освітянській службі. 1918 року у Пруссії названий титул було замінене на «Studienrat», що стало офіційною назвою вчителів середніх шкіл в інших німецьких землях (прим. В.Б.).

² Die Subalternität – від лат. Subalternus – «підлеглий», «нижчий ранг» – позначає пригнічене підлягання і упослідження або, з менш пейоративним відтінком, підпорядкування та відсутність незалежності (прим. М.Б.).

³ Гофмайстер (нім. *Hofmeister*) – у середньовічній Німеччині домашній вчитель, придворна посада до ХІХ ст., після ХІХ ст. – почесний титул. У Німеччині від часів Середньовіччя і до ХІХ ст. гофмайстером (від латинського *magister – praefectus curiae*) називали також домашнього вчителя, який мав додаткові обов'язки в домі, чи маєтку достойника, де служив, і поза сферою навчання й виховання своїх учнів (прим. В.Б.).

⁴ Гельдерлін Йоган Християн Фридрих (1770–1843) – видатний німецький поет-романтик. Свого часу він відвідував лекції видатного німецького мислителя Й. Фіхте в Єнському університеті (1794–1795), у центрі романтичного руху. В ці роки Гельдерлін закохався в Сюзету Гонтар, матір одного зі своїх учнів. Образ цієї жінки поет оспівав у романі «Гіперіон» під ім'ям Діотими, убачаючи в ній живе втілення ідеальної жінки й матери. Зазнавши впливу античної поезії, Гельдерлін 1798 року написав витончену романтичну елегію «Плач Менона про Діотиму» через те, що, змушений виїхати з Єни, не мав можливості залишитися поруч із коханою (прим. В.Б.).

була найстаршою за віком, до того ж абсолютно глухою; жодна людина не наважилась би сказати, що вона спроможна стежити за розмовою. Раптово вона взяла слово і сказала цілу фразу доброю франкфуртською говіркою: «Так, так, завжди мала клопіт з тим домашнім учителем» («Ja, ja, mer hat immer so'n Unmus mit dene Hauslehrer»). Вона вже в наш час, після кількох десятиріч, дивилася на історію кохання поглядом патрицій, які вбачали домашнього вчителя найкращим лакеєм, як свого часу славнозвісний пан фон Гонтар буквально висловився Гельдерліну.

У сенсі цієї *imagerie*¹ учитель є спадкоємцем писаря (*der Scriba*), письменника. Його зневажання, на що я натякав, має феодальне коріння, походючи як із Середньовіччя, так і з раннього Відродження; прикладом тому є «Пісня про нібелунгів», у якій Гаген, один із головних героїв германського епосу, виражає своє презирство до капелана як до слабака, який залишиться таким на все життя². Лицарі, які були виховані на прочитаному у книгах, були винятком; інакше Гартман фон Ауе³ не успавився б тією здатністю. Свою роль тут могли відіграти античні спогоди про вчителя як про раба. Цей дух є відокремленим від фізичного насилля. Хоча він постійно виконував певну функцію щодо суспільного керування, але завжди був під підозрою там, де старий авторитет фізичного насилля зберігся після поділу праці. Цей доісторичний момент перманентно виникає знову і знову. Можна було би зневажання вчителів, принаймні в Німеччині, а також мабуть і в англосаксонських країнах, і безумовно – в Англії, характеризувати як ресентимент військових, який тоді через нескінченний механізм ідентифікації був поширеним серед населення. Діти взагалі мають велику схильність ідентифікувати себе із солдатством (*Soldatischem*), як сьогодні це так гарно називають; я при-

¹ Буквально – образність (фр.). У французькій мові слово *imagerie* має такі значення: виробництво картинок (гравюр); торгівля картинками (гравюрами); сукупність картинок, образів певного стилю; *зневажл.* – недолуга мазанина; *також зневажл.* – образ думок. Тут і далі в тексті доповіді *imagerie* використано як «образ переконань», адже автор вочевидь має на увазі соціально-ідеологічне погодження цих соціально-психологічних уявлень (прим. В.Б.).

² Адорно повертається ще раз до епізоду із середньовічної німецької епічної поеми «Пісня про нібелунгів», який він пригадав у своїй попередній філософсько-освітній роботі «Філософія і вчитель» (1961). У тому епізоді цієї поеми підступний убивця звитяжного Зіґфрида лиходій Гаген скоїв черговий злочин. Після пророцтва віщунки, які передбачили, що з бургундського супроводу Гагена ніхто не повернеться додому після заручин короля гунів Етцеля з Крїмгільдою, вдовою Зіґфрида, окрім королівського капелана-християнина, Гаген останнього кидає у воду, аби пророцтво не відбулося. За сюжетом поеми, капелан, тим не менш, залишається в живих (прим. В.Б.).

³ Ауе Гартман фон (бл. 1168 – після 1210) – середньовічний німецький поет і мінезінґер, один із провідних поетів доби Високого Середньовіччя, часів правління династії Гогенштауфенів (прим. В.Б.).

гадюю, як залюбки вони вбираються у ковбойський одяг, яку втіху їм приносить всюди гасати з дерев'яними стрілялками (mit Schießprügeln).

Вочевидь, онтогенетично вони знову переживають філогенетичний процес, який поступово звільняв людей від фізичного насилля; тут відіграє вирішальну роль спільний, вищою мірою амбівалентний та афективно заряджений комплекс фізичного насилля у світі, в якому останнє безпосередньо здійснюється лише в добре відомих межових ситуаціях. Відомий анекдот про кондот'єра Георга фон Фрундсберга, який на соймі у Вормсі поплескав Лютера по плечу і сказав йому, «Монашку, монашку, тепер ти прямуєш небезпечним шляхом»; що є демонстрацією того, як повага до незалежності духа перемішана з легкою зневагою до чоловіка, який не носить зброї і якого будь-якої миті можуть забрати збіри¹. На підставі глухої неприязні (aus Rancune²) неписьменні мали освічених за низьких людей, як тільки ті виявляли щодо них владу; за винятком хіба що вищого кліру, який мав значний соціальний статус і здійснював соціальну владу. Учителю є спадкоємцем ченця: огида (odium) або двозначність, приписувані покликанню ченця, перейшли на нього, після того як ченець утратив свою функцію.

Амбівалентність щодо обізнаної людини є архаїчною. Воістину міфичною є велична оповідь Кафки про сільського лікаря, який, після фальшивого нічного виклику, стає жертвою³; з етнології відомо, що знахар або ватажок племені мають честь за певних обставинах бути вбитими або принесеними в жертву. Ви могли би запитати, чому архаїчне табу й архаїчну амбівалентність успадковує саме вчитель, у той час як інші гуманітарні професії залишаються позбавленими від цього. Спроба пояснити, чому щось не було випадковим, завжди пов'язана з великими епістемологічними труднощами. Тут я маю намір лише розглянути позицію *common sense*⁴. Правники та лікарі, а також і представники інших гуманітарних професій, не підлягають цьому табу. Але ж нині це – вільні професії. Вони підпорядковані механізму конкуренції; хоча вони

¹ Sbirro (італ.) – спочатку нижчі службовці інквізиції, згодом озброєні нижчі поліцейські службовці і судові виконавці Папської області, і врешті у Німеччині, Італії, Франції та деяких інших країнах Європи до 19 століття – молодші військові або поліцейські службовці, як правило, виконавці усіх фізичних езекуцій. Усі шляхетні люди були поза владою збірів, які не мали права їх навіть торкатися, тоді як простолюди збіри волокли по вулиці як худобу. Збіри нерідко були поліцейськими нишпорками, що також не додавало їм народної любові (прим. М.Б.).

² Rancune – образа, злість, неприязнь, злопам'ятність (франц.). Позначає ірраціональну злостивість, нерідко затяжну і невиліковну до певних об'єктів нападок (прим. М.Б.).

³ Адорно має на увазі оповідання Франца Кафки «Сільський лікар» (1917) (прим. М.Б.).

⁴ Здоровий глузд (англ.) (прим. М.Б.).

мають матеріально кращі шанси, але не вбудовані в чиновницьку ієрархію і не захищені нею, й цінують їх вище саме за таку незашореність. Це вказує на соціальний контраст, який, цілком можливо, сягає набагато далі; на розлам у самому середньому класі, принаймні, серед дрібної буржуазії, між представниками вільних професій, які заробляють набагато більше, але чий дохід не гарантований, тими, хто може насолоджуватися певним ореолом (airs¹) відваги і лицарства, з одного боку, та пенсійно-забезпеченими держслужбовцями та іншими посадовцями на постійній основі – з іншого. Соціальної захищеності останніх хоч і заздять, однак, на них, співробітників установ та бюро, загнуданих фіксованим робочим часом і життям, дивляться зверхньо, як вершники на коней. На противагу тому, що судді та адміністративному службовцю делеговано реальну владу – владу вчителя у громадській свідомості не сприймають настільки ж серйозно, адже це влада над тими, кого не вважають за цілком рівноправних суб'єктів права, а саме над дітьми. Вчительська влада обурює, позаяк вона лише пародіює реальну владу, котра викликає захоплення. Вирази, на кшталт «шкільний тиран», нагадують про те, що вчительський тип, який шпетять як буцім ірраціонально деспотичний, є лише карикатурою на деспотизм, адже він може покарати бідолашну дитину, свою жертву, хіба що посадивши її під замок після обіду.

Зворотний бік цієї амбівалентності – магічне благоговіння, яким насолоджувалися учителі у деяких країнах, як колись у Китаї та у деяких групах, на кшталт побожних юдеїв. Магічний аспект ставлення до вчителів мабуть назагал міцніший там, де професія вчителя пов'язана з релігійним авторитетом, водночас тенденції негативного позиціонування збільшуються із занепадом такого авторитету. Показово, що вчителі, і передусім академічна професура, які в Німеччині найбільшою мірою користуються своїм престижем, на практиці вельми рідко виконують дисциплінарні функції, і саме їх плідно досліджують відповідно до ідеї та уяви громадськості, а зовсім не фіксуються на тому вторинному, чим є, як я казав, нібито підозріла педагогічна сфера. Проблема іманентної хиби педагогіки полягає в тому, що те, що в ній роблять, прилаштовують до реципієнтів, а не прагнуть справжньої роботи заради самої справи. Більше педагогізують, аніж займаються педагогікою. Хоча би лише через це діти несвідомо могли б почуватись ошуканими. Не стільки налаштовані загалом проти вчителів, скільки їхня посередницька функція як така, увесь цикл їхньої діяльності, наперед виглядає суспільно дещо підозріло і тягне за собою деяку загальну відразу. Макс Шелер одного разу сказав, що він мав педагогічний вплив лише тому, що ніколи не поводився педагогічно із своїми студентами. Якщо дозволите додати осо-

¹ *Airs* – повітря, повітряний простір, мелодія (фр.) (прим. М.Б.).

бистий коментар, то мій досвід це цілком підтверджує. Успіх академічного вчителя, вочевидь, якраз і полягає у відсутності розрахунку чинити вплив, у відмові від переконування.

Сьогодні настав поворот у зв'язку з очікуваним набуттям професією вчителя її справжнього змісту. Помітна також структурна зміна у ставленні до університетського професора. Як і давно в Америці – де подібні процеси відбуваються виразніше ніж у нас – і в Німеччині поступово формується професор, про якого я би навіть висловив припущення: безупинно перетворюючись на продавця знань, він трохи шкодує, що не спроможний ці знання краще використовувати задля свого власного матеріального інтересу. У цьому безсумнівно й полягає, на противагу уявленню про вчителя як про Божого улюбленця, яким він ще постає у «Буденброках», уявлення про нього як про просвітницький поступ; однак, водночас через таку цілераціоналізацію дух редуковано до обмінної вартості, й це є настільки ж проблематичним, як і весь поступ серед наявного.

Я вже говорив про дисциплінарну функцію. Якщо не помиляюсь, то я підійшов до центрального питання, але маю повторити, що це лише гіпотетичні міркування, а не дослідницькі результати. За негативним імаго¹ вчителя стоїть шкільний ексектор (Prüglers), до речі, слово, яке зустрічаємо у Кафковому «Процесі». Я вважаю цей комплекс визначальним щодо множини табу на професію вчителя – навіть після заборони тілесних покарань. Учитель представляє це імаго фізично сильнішого, який б'є слабких. У тій функції, яку йому ще приписують після її офіційного скасування, тоді як у деяких частинах країни вона все ще зберігається як вічна цінність та справжній обов'язок, учитель порушує цей старий кодекс честі – який несвідомо занепадає, і який, поза сумнівами, все ще зберегли діти буржуа. Це не є, так би мовити, fair², це не є

¹ Імаго (imago – образ, лат.) – доросла (визначальна) стадія індивідуального розвитку комах і деяких членистоногих. Адорно свідомо демонізує цей тип педагога, уподібнюючи його до нелюдських персонажів, як це зустрічаємо і у Кафки («Метаморфоза»). Імаго – це вищий прояв метаморфоз комах або іншої істоти, яка спочатку виглядає зовсім інакше: метелик спочатку виглядає як гусінь, лялечка тощо. Так і вчитель лихого типу лише здається людиною, а насправді легко перетворюється на монстра, ким він і є насправді (прим. М.Б.).

² чесно, справедливо (англ.). Адорно не випадково звертається до британського концепту fair play як чесної гри, якої усі мають дотримуватися як у спорті, так і у суспільному житті загалом. Це – певний кодекс джентльмена як спортсмена, який цінує лише чесно досягнуту перемогу (прим. М.Б.).

хорошим спортом. Йому важко відмовитися від такої unfairness¹ – і це може відчутти будь-хто, хто навчає, також і університетський викладач, – коли вчитель має деяку інтелектуальну перевагу над своїми учнями, яку він використовує, не маючи на це права, адже сама ця перевага є невід'ємною від його функції. Водночас він сам себе постійно нагороджує авторитетом, відмовлятися від якого йому важко. *Unfairness* ніби застрягла в онтології вчителя, якщо я можу в цьому контексті використовувати вираз онтологія. Кожен, хто здатен до самоосмислення, досягне, як тільки задумається над цим, що він як учитель, як академічний викладач, щойно отримавши можливість говорити з катедри, захоплює слово для довгих виступів, не очікуючи заперечень. Видається іронічним, що навіть якщо надавати студентам можливість ставити питання і спробувати наблизити лекційну роботу до семінару, то не знайдете навіть сьогодні якоїсь зустрічної взаємності, адже, здається, студенти у великих коледжах більшою мірою прагнуть догматичного лекційного викладу. Втім, учителя змушує певною мірою до *unfairness* не лише його фах: йому не можна відмовити в тому, що він знає більше й дійсно має перевагу. Натомість його примушує ставати *unfair* суспільство, і це я вважаю суттєвим. Як і раніше, суспільство як таке ґрунтоване на фізичному насильстві: його порядки, у яких силі протиставляється сила, здатні здійснюватись лише через фізичне насилля, і якою би віддаленою від нормального життя не здавалася можливість досягнення так званої цивілізуючої інтеграції, про яку відповідно із загальною доктриною має турбуватись виховання, держава реалізує її донині та за умов панівних відносин лише завдяки потенціалу фізичного насилля. Це фізичне насильство є делегованим суспільством і водночас запереченим у делегованому. Ті, хто практикує насилля, є цапами-відбувайлами для тих, хто віддає накази. Негативно призначений прототип, і я кажу про *imagerie*, про уявлення, які впливають несвідомо, але зовсім не лише рудиментарні щодо реальності: прототипом цього *imagerie* є тюремник, ба більше – мабуть, навіть унтерофіцер. Я не знаю, якою мірою це відповідає фактам, що в сімнадцятому та вісімнадцятому сторіччях колишніх солдат брали вчителями народних шкіл. В усякому разі це популярне уявлення щодо вчительського імаго є надзвичайно характерним. По-солдатськи звучить те слово гузнячий барабанщик; мабуть, учителів, як і тих ветеранів, несвідомо вважали такими собі каліками, на кшталт тих людей, які у справжньому житті, у реальному відтворенні суспільства не

¹ несправедливість (англ.). Несправедливість тут постає як результат персонального порушення правил, нечесної гри конкретних контрагентів, а не як структурна детермінація (держави, історії, соціальних систем тощо), чи як неминучий побічний результат неблаганного Божого промислу. Усе це Адорно привносить зі свого досвіду життя і викладання у США – тому і залучає англійську (прим. М.Б.).

виконують жодної функції, а лише майже незрозуміло завдяки чому і як, однією лише наданою їм милістю, сприяють тому, щоби це Ціле та їхні власні життя у ньому якимось чудом прямували далі. Той, хто відтак виступає проти тілесних покарань, прагнучи тієї *imagerie*, представляє вчительський інтерес не меншою мірою, аніж учнівський. На зміну того цілого комплексу, про який я веду мову, можна було би очікувати лише тоді, коли тілесні покарання щезнуть до останнього сліду із пам'яті у школах, як майже повсюдно в Америці.

Для внутрішнього складу цього комплексу мені здається суттєвим те, що ґрунтоване на пануванні суспільство має потребу у фізичному насильстві й водночас не визнає його за жодну ціну, оскільки подає себе як буржуазно-ліберальне. Це також викликає делегування насильства – адже пан не карає – ось звідки зневага до вчителя, який робить те, без чого не можна обійтися, знаючи при цьому надто добре, що це є злом – і що ще й подвійно знецінюється, адже хтось залишається за його спиною, будучи нібито аж надто добрим для того, аби самому таке чинити. Моя гіпотеза полягає у тому, що несвідомий імаго екекутора визначає уявлення про вчителя, які виходять набагато далі за сферу практики покарань. Якби я пропонував емпіричне дослідження вчительського комплексу, то це було би першим, що мене зацікавило. В образі вчителя повторюється, хоча й дещо слабше, дещо з дуже афективно насиченого образу ката.

Те, що цій *imagerie* вдається зміцнити віру в те, що вчитель є не паном, а караючим слабаком або ченцем без нуминозного¹ ореолу, – виразно виявляється в еротичному аспекті. З одного боку, його не вважають таким вже еротичним, з іншого – він відіграє, переважно у фантазіях підлітків, велику лібідозну² роль. Але здебільшого він є лише недосяжним об'єктом; достатньо вже того, що на нього спрямовують тихі почуття симпатії як на несправедливо обмовленого. Недосяжність учителя долучається до уявлення про нього як тенденційно вилученого із еротичної сфери. Психоаналітично ця образність веде вчителя до кастрації. Вчитель, як і у моєму дитинстві, зазвичай ошатно вбрається як матеріально непогано забезпечена людина, однак, через свою академічну пихатість тримається дещо дивакувато і стає об'єктом підсміювання.

¹ Numinosum (лат.) – інтенсивне переживання Божественної присутності як чогось водночас таємничого, гіпнотичного і такого, що вселяє священний страх і викликає схиляння у тремтінні (прим. М.Б.).

² Поняття лібідозність походить від «лібідо», що означає статевий потяг, бажання або ваблення. Лібідо – сексуальна енергія, яка зумовлена стадією статевого розвитку індивіда, роботою діенцефального відділу мозку й залоз внутрішньої секреції, спадковістю й індивідуальним досвідом. Термін походить із теорії психоаналізу З. Фрейда, у якій «лібідо» є одним із ключових понять (прим. В.Б.).

Важко відрізнити те, якою мірою такі специфічні табу дійсно є суто психологічним різновидом, або чи завжди на практиці ідея вчителя як взірця бездоганного життя для неповнолітніх вимагає від нього більшого еротичного аскетизму, порівняно з багатьма іншими професіями, як от професія торговця¹, якщо вже когось називати. У романах та п'єсах на зламі XIX і XX ст., які критикували школу, вчитель виявляється нерідко особливо репресивним еротично, наприклад, у Ведекінда²: він спотворений саме як сексуальна істота. Це – образ квазі-кастрованих чи, принаймні, еротично нейтралізованих, позбавлених вільного розвитку людей, яких не сприймають як еротичних конкурентів, образ, який збігається з дійсною або гаданою інфантильністю вчителя. Хотів би вказати на дуже важливий роман Гайнриха Мана «Професор Унрат», який, мабуть, радше відомий лише завдяки його кітчевій екранізації в фільмі «Блакитний янгол». Суспільне падіння шкільного тирана, що є фабулою роману, в фільмі показано зі зловісно блискучим гумором, чого немає в романі. Унрат ставиться до повії, яку він називає акторкою Фреліх, точнісінько як його гімназисти. Він уподібнюється їм, на що явно вказує Гайнрих Ман в одному епізоді, за всім своїм душевним горизонтом та за формою своєї реакції: власне він сам є дитина. Відтак зневага до вчителя мала би також той аспект, відповідно до якого його вбачають загнужданим у дитячий світ, якому він або вже належить, або до якого прилаштовується: його не сприймають як дорослого, хоча він є дорослим і виводить свої амбіції зі свого дорослого буття. Його недоладну гідність чи не всі сприймають як недостатню компенсацію цієї невідповідності.

Усе це для вчителя є лише специфічним гештальтом того феномену, який у своїй загальності відомий соціології за назвою *déformation professionnelle*³. Але у імаго вчителя *déformation professionnelle* стає визначенням самої професії. У молодості мені розповіли один анекдот про гімназійного професора, який сказав таке: «Тож, візьмемо приклад із повсякденного життя: полководець захопив місто». Під повсякденним життям розуміють школу, у якій завжди на латинських уроках у пара-

¹ Der Vertreter – букв. «представник». Вважалося, що такі торгові агенти, передусім комівожери, були схильні без зайвих церемоній не лише заходити в чужий дім, але й дозволяти собі декі еротичні вольності (прим. М.Б.).

² Франк Ведекінд (1964-1918) – німецький поет і драматург, модерніст, автор відомих, еротично скандальних для свого часу творів: «Скринька Падори», «Пробудження весни» тощо (прим. М.Б.).

³ Професійна деформація (франц.). Профдеформація – явище, яке характерне для представників певної професії, особливо при тривалому і відданому їй практикуванні. Професійні звички починають виходити за межі професії і формують характер людини, манеру її повсякденної і повсюдної поведінки, панівного для неї типу мислення, характерного для неї бачення світу (прим. М.Б.).

дигмах з'являються модельні речення такого типу, на кшталт того, що полководець захоплює місто. Те шкільне, що саме наразі так широко цитують і фетишизують немов щось вартісне, самодостатнє, заміщуює собою реальність, від якої ретельно дистанціюються через організаційні заходи. Інфантильність учителя проявляє себе в тому, що шкільний мікрокосм, більш або менш ізольований від суспільства дорослих, оболонку якого марно намагаються прорвати батьківські збори та їм подібні відчайдушні спроби, – увесь цей оточений муром ілюзорний світ він міняє місцями з реальністю. Не в останню чергу саме тому школа так завзято захищає свої мури.

У багатьох випадках учителів розглядають за допомогою тих ж категорій, що й незграбних героїв трагікомедії в стилі натуралізму; саме з огляду на них ведеться мова про комплекс мрійництва¹ (Traumulus-Komplex). Їх перманентно підозрюють у так званій відірваності від світу. Можливо, вони не такі вже й відірвані від світу, як і судді, що виявив Карл Краус у своїй аналізі судових процесів щодо моральності². У кліше відірваності від світу інфантильні риси деяких вчителів зливаються з аналогічними у багатьох учнів. Інфантильним є їхній переоцінений реалізм. Вони вважають, що пристосовуються більш успішно до принципу реальності, ніж на це здатен учитель, який завжди має проголошувати і втілювати ідеали Супер-его, щоб компенсувати те, що вони сприймають як свій власну ваду, а саме те, що вони ще не є самостійними суб'єктами. Мабуть, тому учням подобаються вчителі, які захоплюються грою в футбол або пиячать, адже вони більше відповідають їхнім бажаним зображенням мирського; у мої часи в гімназії я зазнавав такої особливої симпатії, яку справедливо чи ні, а таки поширювали на всіх колишніх представників цієї корпорації. Панує такий різновид антиномії: вчитель та учні виявляються несправедливими одне щодо одного, коли перший торочить про вічні цінності, яких взагалі не існує, у відповідь на що учні відповідають недоумкуватим захопленням Бітлз.

У подібних контекстах слід розглядати роль учительських властивостей, які є об'єктами нападу учнівської злостивості (Rancune). Процес цивілізації, агентами якого є вчителі, не в останню чергу зводиться до нівелювання. Він прагне вигнати з учнів ту несформовану природу,

¹ «Traumulus» – «Мрійник», німецький фільм 1936 року, де головним героєм є директор гімназії, якого учні з легким глузуванням прозвали «мрійником» за традиційні погляди і несприйняття сучасного світу. Втім, за умови настання «нових» нацистських порядків, «старорежимність» директора викликає не стільки осуд, скільки співчуття (прим. М.Б.).

² Карл Краус (1874-1936) – австрійський письменник і публіцист, зокрема, автор праці «Sittlichkeit und Kriminalität» (1908), присвяченій захисту сексуальної моралі за допомогою судових засобів (прим. М.Б.).

яка повертається як витіснена у властивостях самого вчителя, у його мовленнєвій манірності, у його симптомах заціпеніння, у судомач та незграбності. Увесь болісний процес виховання спрямовує учнівський інстинкт тріумфально спостерігати постать такого недолугого учителя. Тим не менш, критиці підлягає сам виховний процес, який в цілому зазнав поразки в цій культурі. Цю невдачу засвідчує подвійна ієрархія, яку можна спостерігати у школі: офіційні особи – згідно з духом, досягненнями, записами, та неофіційні – латентні, які мають фізичну силу, «свої хлопці», які також не обділені певними здібностями практично спрямованого духа, і, хоча й не особливо шановані офіційною ієрархією, також виконують свою роль. Названу подвійну ієрархію використав націонал-соціалізм, утім не так у школі, у якій він других налаштував проти перших, як для великої політики партії проти держави. Феномен латентної ієрархії у школі заслуговує на особливу увагу наукового дослідження з педагогіки.

Прояви опору дітей та юнацтва, інституалізовані, як видається, у площині другої ієрархії, нейтралізовано, звісно частково, їхніми батьками. Чимало з таких проявів базується на успадкованих стереотипах; але деякі з них, що я намагався розвинути, є похідними від об'єктивної ситуації вчителя. До цього залучається дещо суттєве, а саме – психоаналіз ближнього. У процесі подолання Едіпового комплексу, як відокремлення від батька та інтеріоризацію батьківського образу, діти зауважують, що самі батьки не відповідають Его-ідеалу, який вони їм передають. У вчителях вони удруге зустрічають Его-ідеал, мабуть ясніше, ніж першого разу, й вони сподіваються мати можливість ідентифікувати себе з ними. З багатьох причин для них це знову не є можливим, передусім тому, що самі вчителі певною мірою є продуктами примусу до конформності, проти якого спрямовано Его-ідеал дитини, ще не готової до компромісів. Вчитель також є буржуазною професією; останнє буде заперечувати лише облудний ідеалізм. Вчитель не є нескалченою людиною, на яку, нехай і неясно, очікують діти, але тим, хто неминуче обмежує себе, відмовляючись від усіх інших професійних можливостей та інших типів професій, натомість концентрується на викладанні як своєму фаху, що насправді апіорі вже протилежно тому, чого від нього сподіваються: він точно не був би таким фахівцем, якби він ним повинен був бути. Ідеосинкразійна чутливість дітей щодо властивості учителя як учителя, яка, імовірно, переважає все, що може собі уявити дорослий, зумовлена тим, що така властивість дезавує для дитини ідеал емпатично нормальної, співчутливої, правильної людини – ідеал, який діти передусім хотіли би бачити у вчителі, навіть якщо вони вже навчені гірким досвідом і загартовані кліше.

Крім того є ще й соціальна складова, яка зумовлює майже неминучу напругу. Дитина, часто після дитячого садка, виривається із primary community¹, з безпосередніх, дбайливих, теплих взаємин і раптово знає у школі перше шокуjące відчуження; взагалі, школа стосовно розвитку людини як індивіда є майже прототипом суспільного відчуження. Давньобуржуазний звичай, коли учитель у перший їхній день у школі частує своїх вихованців кренделіками, виявляє таке розуміння: вони мають пом'якшити їхній шок. Агентом цього відчуження є вчительський авторитет, а відповіддю на це є негативне сприйняття вчителевого імаго. Цивілізування, якого він їм завдає, і ті розчарування, які він приносить їм, автоматично мобілізують в дітях imagines² учителя, які накопичилися в ході історії, і котрі, як усе сміття, яке зберігається в несвідомому, можуть пробудитися знову – для потреб психічної економії. Тому так безнадійно важко вчителям чинити правильно, адже їхня професія, на відміну від більшості інших професій, не дає їм відокремити їхню об'єктивну працю – а їхня праця з живими людьми таки є об'єктивною працею, як і у лікаря – від їхнього особистісного ставлення до цих людей. Адже їхня праця набуває форми безпосередніх стосунків, дару і прийняття дару, однак її ніколи не можна належно виконати під закляттям її надто опосередкованих цілей. Те, що відбувається у школі, принципово залишає далеко позаду всі палкі очікування. Відповідно, професія вчителя сама є надто архаїчно відсталою від цивілізації, яку вона представляє; можливо, навчальні машини позбавлять її людських зазіхань, які вона не здатна задовольнити. Така архаїчність, властива професії вчителя як такій, не лише сприяє архаїзації учительських символів, але також пробуджує ці архаїзми в поведінці самих учителів, що проявляється у лайках, чварах, наріканнях тощо; у способах реагування, які завжди є чимось близьким до фізичного насильства, щойно лиш виявляють якусь невпевненість та слабину. Однак, якби учитель реагував аж ніяк не суб'єктивно, якби це дійсно було настільки об'єктивовано, що не було би взагалі помилкових реакцій, це здавалося би дітям настільки нелюдським і холодним, що можливо, вони відкинули би ще більш жорстко. Ви є свідками того, що я не перебільшував, коли говорив про антиномії. Цьому можна було б запобігти, якщо дозволите мені на це вказати, лише через зміну поведінки учителів. Їм би не пригнічувати свої афекти, щоб потім раціоналізовано все ж їх відпускати, але краще їм

¹ первинна спільнота (англ.). Первинність тут має багато значень – від першості у часі до першості у значущості, у ієрархії цінностей (прим. М.Б.).

² зображення, картинки (ісп.). Адорно додає ще обну європейську мову для передачі образу вчителя – іспанську. Таким чином, він показує, що цей образ є інтернаціональним: десь більш негативним, десь менш, але скрізь – шаблонним і нетотожним сутності професії вчителя (прим. М.Б.).

ці афекти дозволяти собі та іншим, тим самим роззброївши учнів. Імовірно, вчитель, який каже: «Гаразд, я несправедливий, я така ж людина, як і ви, хтось подобається мені, а дехто – ні» є більш переконливим, ніж той, який ідеологічно суворо дотримується справедливості, але потім неминуче коїть приховану несправедливість. До речі, з таких роздумів безпосередньо випливає необхідність психоаналітичної підготовки та самоосмислення у професії вчителя.

Тож на завершення я дійшов запитання, котре не можна обійти увагою: що робити? Для відповіді на це, як і на інші окреслені тут запитання, я є вищою мірою некомпетентним. Часто це запитання саботує послідовний поступ пізнання, який лише може щось змінити. Позиція «Тобі легко говорити, ти не залучений до нашої роботи», вже автоматично напрошується у дискусіях щодо проблем, яких я нині торкнувся. Принаймні, хочу перелічити декілька мотивів, без зазіхань на системність і на те, щоб вони насправді вели би дуже далеко. Отже, насамперед є необхідне просвітництво щодо проблеми загального комплексу, який я окреслив, а саме просвітництво самих учителів, батьків і, наскільки це можливо, також і учнів, із якими вчителям було б варто обговорити питання, визначені як табуйовані. Мене не лякає гіпотеза, згідно з якою взагалі можна говорити з дітьми набагато більш зріло й серйозно, ніж готові на це дорослі, які переважно говорять, лише аби тим самим засвідчити свою власну зрілість. Тим не менш, не варто переоцінювати можливість такого просвітництва. Ті мотиви, про які тут велось, як я зазначав, більшою мірою є несвідомими, і одне лише згадування про неусвідомлюваний стан справ, як відомо, є марним, якщо ті, хто є частиною цього стану справ, спонтанно не висвітлюють його на власному досвіді; натомість назване висвітлення відбувається лише як зовнішнє. Виходячи з цієї позиції як психоаналітичної тривіальності, не варто багато очікувати від самого лише інтелектуального просвітництва, хоча все одно слід було би почати з нього; трохи недостатнє, лише частково дієве просвітництво завжди є кращим, аніж ніяке. – Мабуть, і надалі залишатимуться реальними наявні нині заборони та обмеження, які підтримують табу, у яких загрузла професія вчителя, але які слід було би усунути за будь-яку ціну. Передусім, доведеться мати справу з невралгічними моментами у підготовці вчителів, замість того, аби орієнтувати цю підготовку на чинні табу. Кажуть, що приватне життя вчителя за жодних обставин не можна піддавати якомусь контролю, який виходив би за рамки кримінального права. – Забороняють йти проти ідеології шкільництва, яку нелегко теоретично зрозуміти, але яка вперто пронизує шкільну практику, наскільки я можу спостерігати. Школа має іманентну тенденцію влаштуватись у вигляді сфери власного життя і з власною законністю. Важко вирішити, якою мірою це необхідно для

того, аби вона виконала своє завдання; безсумнівно це є не лише ідеологією. Школі, яка була би цілком розкритою і відкритою світу, ймовірно, бракувало би того, що доглядає та формує. Мене не збентежить, якщо мене визнають за реакціонера через те, що я вважаю важливішим, щоби діти у школі добре вчили латину, якомога можливо – латинську стилістику, аніж щоби вони класами безглуздо їздили до Риму, що, більш імовірно, завершиться лише шлунковим розладом, аніж здобуттям якогось суттєвого знання про Рим. У будь-якому випадку, позаяк наразі шкільний люд не бажає, щоби про нього висловлювались, шкільна закритість також має тенденцію зміцнюватись, особливо проти критики. Тухольський¹ надав приклад тієї лихого директорки сільської школи, яка будь-яке страхіття, що вона чинила своїм вихованцям, виправдовувала перед доброзичливою парою закоханих, яка проти цього протестувала, таким поясненням: «Тут так роблять». Я не хотів би знати, наскільки фраза «Тут так роблять», як і раніше, домінує у практиці шкільного життя. Це ставлення успадковується далі. Слід було би зрозуміти, що школа не є самоціллю, що її закритість є нуждою, а не чеснотою, до якої також належать певні форми молодіжного руху, на кшталт безглуздої формули Густава Винекена² про молодіжну культуру як власну культуру, створену нею, щасливе народження якої святкують нині в ідеології молоді як субкультури.

Психологічна деформація багатьох учителів, якщо мене не вводять у оману мої спотереження державного екзамену, імовірно, триватиме й надалі, хоча її суспільна база значною мірою усунута. Ця деформація мала би бути виправлена не лише через ліквідацію все ще існуючих засобів контролю, але передусім через навчання. Було б легко апелювати до старших колег – хоч і з проблемними перспективами – щодо того, що авторитарні способи поведінки ставлять під загрозу виховну мету, яку вони самі також раціонально представляють. – Постійно чутно – це я хочу лише повідомити, не довіряючи самому собі про це судити – що якщо гімназійним стажерам переривати час їхнього навчання, то це позбавить їх поривань – найкращого, що є в них. Кардинальні зміни передбачають дослідження навчального процесу. Особливу увагу варто було би звернути на те, наскільки концепція шкільної необхідності пригнічує духовну свободу та духовну освіту. Потім це виявляється у ворожості до духу, властивій окремим шкільним адміністраціям, які заважають учителям планомірно займатись науковою роботою, завжди їх down to

¹Тухольський Курт (1890–1935) – німецький журналіст і письменник, один із найвідоміших публіцистів Ваймарської республіки (прим. В.Б.).

²Густав Адольф Винекен (1875-1964) – німецький педагог і ідеолог «нової сільської общини», яку заснував у 1906 році спільно з Паулем Гехебом і у якій виховували молодіжну культуру, вільну від авторитаризму дорослих (прим. М.Б.).

earth¹, підозріло ставлячись до тих, хто, як то кажуть, воліє піднятися вище, або деінде. Таку ворожість до духа, яку відчують на собі вчителі, вони надто легко переносять на своє ставлення до учнів.

Я говорив про різні табу на професію вчителя, а не про дійсність професії вчителя, ані про дійсну конституцію вчителя, але обидві, втім, не є цілком незалежними одна від одної. Проте, можна спостерігати симптоми, які дають надію на те, що, якщо демократія в Німеччині скористається своїм шансом серйозно розвиватися надалі, то все це зміниться. Це є одією з тих вузько обмежених частин дійсності, на яку може вплинути окрема людина, яка рефлектує і є активною. Навряд чи випадковим є те, що книжку, яку я вважаю найважливішим політичним твором, опублікованим у Німеччині за останні двадцять років, а саме – роботу Ріхарда Матіаса Мюлера «Про Німеччину»², написав учитель. Певна річ, не варто забувати, що ключ до вирішальних змін знаходиться у суспільстві і його ставленні до школи. Крім того, школа є не лише об'єктом. Моє покоління бачило, як людство зазнало повернення до варварства в буквальному, невимовному і справжньому сенсі. Це стан, за якого всі ті формації, які має надавати школа, показали себе як невдалі. Певна річ, поки суспільство породжує варварство із себе, школа може протистояти цьому лише мінімально. Але якщо варварство, як жахлива тінь над нашим існуванням, є саме протилежністю освіти, тоді від цього суттєво залежить те, що окремі люди будуть деварваризуватися. Деварваризація людства безпосередньо є умовою його виживання. Цьому і повинна служити школа, хоч якими не були би обмеженими її сфера впливу і можливості, і для цього вона потребує звільнення від табу, під тиском якого відтворюється варварство. Нині патос школи, її моральна серйозність полягають у тому, що серед усього наявного лише вона, якщо вона свідома того, безпосередньо має можливість працювати заради деварваризації людства. Коли я веду мову про варварство, то маю на увазі не Бітлз, хоча їхній культ до нього належить, але найгірше: маревні упередження, утиски, геноцид і тортури; щодо цього не має бути жодних сумнівів. Протидія цьому – передусім у школі: адже якщо кинути на світ оком, то у ньому, принаймні тимчасово, не видно подальших можливостей. Ось чому, незважаючи на всі теоретично-суспільні контраргументи, надзвичайно важливим для суспільства є, щоби школа виконувала своє завдання й допомагала усвідомлювати свою приреченість на спадщину, покладену на неї.

¹ Спускають [з небес] на землю (англ.) (прим. М.Б.).

² Müller, R. M. (1965). *Über Deutschland*. Walter-Verlag.

Theodor W. Adorno. Taboos on the teaching vocation

The work "Taboos on the teaching vocation" was read by the German social philosopher and representative of critical theory Theodor Adorno as a report on May 21, 1965 at the Berlin Institute for Educational Research (West Berlin). In this report, Adorno considered the socio-psychological and socio-cultural reasons that in the context of Western European culture have historically led to the social emergence of many psychological taboos on the pedagogical work of the school teacher. The philosopher theoretically deduced the dialectical connection between human hostility and disgust for the work of the teacher from the cultural tradition of German society, which historically developed as late bourgeois. A characteristic feature of the attitude of the overly materialistic socio-cultural system was aversion to the work of the teacher as a "hungry job", that is, to a poorly paid profession. Another factor of public disgust for the work of teachers, the philosopher called the socio-cultural tradition of society, which as a closed society willingly practiced physical violence as a means of social coercion. According to this tradition, through the use of violence, the teacher must subordinate students to his authority, subordinate to social and school ideology. The historical result of such dialectics was the socio-cultural (ideological) distortion of the image of the teacher, the castration of his image in social psychology, his self-alienation from the professional vocation and the ideological elimination of the power of his spirit. As an ideological alternative, Adorno suggested that society, if it consciously seeks democratic change, first of all take into account such young teachers who demonstrate the impulse of their individual spirit in the performance of their profession. According to the philosopher, only the spiritual freedom of such a young educator, a man who is capable of self-understanding, conscious of himself and his vocation, who reflects and is socially active, can democratize schools, devalue society and destroy dehumanized social traditions. First of all – in order to overcome the barbaric tradition of violence.

Key words: *taboo, vocation, teacher, work in the specialty, school, society, ideology, education, freedom.*

Михайло Бойченко – доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу взаємодії університетів та суспільства Інституту вищої освіти НАПН України.

E-mail: boychenkomy@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Mykhailo Boichenko – Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Professor of the Department of Theoretic and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, leading researcher of the Department of Interaction between Universities and Society, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

E-mail: boychenkomy@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Віталій Брижнік – кандидат філософських наук, доцент ка-федри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка.

E-mail: Bryzhnik-@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1674-8294>

Vitaliy Bryzhnik – PhD, Associate Professor of the Department of philosophy at Borys Grinchenko Kyiv University.

E-mail: Bryzhnik-@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1674-8294>